

Život vidieckeho obyvateľstva v 9.–12. storočí podľa výpovede pohrebiskového materiálu

MILAN HANULIAK

Nálezové prostredie stredovekých pohrebiskových lokalít poskytuje v súčasnosti rozsiahlu databázu údajov. Popri postupnom narastaní jej kvalitatívneho obsahu sa v uplynulých decéniách začala zhodnocovať aj hodnotová stránka prameňov. Azda najvýraznejší pokrok sa v tomto smere dosiahol u pohrebiskových lokalít z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Vďaka systematickejšiemu vyhodnocovaniu ich pramenného materiálu sa získali pomerne konkrétne informácie o faktoroch podieľajúcich sa na dotváraní ich výslednej podoby, určujúcich zložkách pohrebného rítu, význame obradov a ich vzťahu k zomrelému i pozostalým. Pomocou nich sa vymedzili oblasti, o ktorých je pohrebiskový materiál schopný poskytovať svedecké výpovede.

Z 9.–12. stor. registrujeme na území dnešného Slovenska vyše 250 pohrebiskových lokalít siedmich kategórií (pohrebisko, pohrebisko?, osamotený hrob, osamotený hrob?, hrob zo sídliskovej plochy, jedinec zo sídliskového objektu, prikostolný cintorín; Hanuliak 1996). Podľa množstva poskytovaných informácií popredné miesto spomedzi nich patrí „pohrebiskám“ vytvorených skupinovým pochovávaním jedincov spriaznených rôznou formou vzájomných vzťahov. Komplexnosť poznatkov o niektorých stránkach spôsobu života a aktivitách pochovávajúcej komunity priaznivo ovplyvňuje aj značná frekvencia výskytu pohrebísk. Užšiu škálu informácií poskytuje ďalšia kategória označovaná ako „pohrebisko?“. Býva zastúpená fragmentom nekropoly neurčitej veľkosti, s nekompletným registrom údajov ťažiskového významu. Zneistená klasifikácia má svoje opodstatnenie. V nejednom prípade môžu byť totiž pri obmedzenom rozsahu odkryvu lokality z tejto kategórie získané informácie, ktoré nie sú v dostatočnej miere typické pre kategóriu pohrebísk.

Ďalšiu kategóriu reprezentuje „osamotený hrob“. Dôvody, ktoré rozhodli o izolovanom spôsobe inhumácie príslušných jedincov do nich, súčasne mimo vtedajších regulárnych pohrebísk, nie sú známe. Rozsah okolitej preskúmanej plochy pritom vylučuje, že by takého hroby predstavovali zárodok či nepreskúmaný fragment väčšieho pohrebiska. Nepočetnosť získaných predmetov pohrebného inventára a elementov pohrebného rítu z osamotených hrobov nepriaznivým spôsobom limituje dostupný rozsah informácií s výnimkou dokladov o vcelku štandardnom zaobchádzaní pozostalých so zomrelým. Ak sa zo základných údajov o hrobe po zničení nálezovej situácie zachovajú iba nekonkrétne fragmenty, ide už o inú kategóriu označovanú ako „hrob?“.

Na základe niekoľkých vonkajších znakov by sa zdalo, že „hroby rozptýlené v sídliskových areáloch“ bez náznaku vzájomnej spätosti môžu predstavovať osobitú podskupinu predchádzajúcej kategórie pohrebiskových lokalít. Séria ďalších údajov však presvedča, že ide o samostatnú skupinu. Takéto hroby v rôznych prípadoch staršie, súčasné i mladšie ako najbližšie sídliskové objekty, majú v prevahe podpriemernú hĺbku a medzi jedincami dominujú deti. U dospelých sú častejšie zaznamenávané prejavy protivampirických praktík. Predmety pohrebného inventára buď chýbajú, alebo ide o najbežnejšie druhy používané v každodennom živote. Šperky a militária patria ku skutočne výnimočným zjavom. Od dosiaľ uvádzaných štandardnejších spôsobov inhumácie sú najviac vzdialené prípady „uloženia ľudských jedincov v sídliskových jamách“. Ide pritom o spodné časti hlbších zásobnicových, zriedkavo i plytších sídliskových jám. Rôzna in-

tenzita nepravidielností v uložení trupu, končatín býva často sprevádzaná protivampirickými praktikami. Detailnejší rozbor dostupných prameňov vedie k predpokladu, že takýmto spôsobom mohli byť posmrtno uložení predovšetkým jedinci z rizikovej skupiny populácie, ktorých schopnosť zneužívať negatívne sily musela byť eliminovaná výraznejšími obrannými prostriedkami.

V porovnaní s dosiaľ uvedenými šiestimi kategóriami predkresťanských pohrebiskových lokalít predstavujú prikostolné cintoríny novú kvalitu. Na našom území sú známe od 9. stor., hoci ich reprezentantov s typickými vonkajšími prejavmi poznáme až vo vrcholnom stredoveku. V tom období k nim patrí výrazne zjednotená škála pohrebných zvykov, vicvrstvový spôsob pochovávaní, s výnimkou šperkov a súčastí odevu chýbajúce tradičné predmety pohrebného inventára.

Takmer všetky lokality uvedených kategórií z 9.–12. stor. sú typické pre vidiecke prostredie. Boli vytvorené a používané tu žijúcim obyvateľstvom, tvoriacim vo vtedajšej populácii viac ako rozhodujúci diel. Jedinú výnimku predstavujú veľkomoravské prikostolné cintoríny z areálov administratívno-hospodárskych centier. Sú považované za pohrebiskové miesta príslušníkov sociálne nadradenej skupiny obyvateľov sídlacích vo vtedajších útvaroch predmestského typu. Najnovšie vyhodnocovanie lokalít z veľkomoravskej Nitravy zasa ukázalo, že na území jej sídliskovej aglomerácie, t. j. v okolí hrádsk, malo osídlenie navonok opäť vidiecky charakter. V rámci neho sa vyskytli všetky dosiaľ známe kategórie pohrebiskových lokalít, hoci tu usadené obyvateľstvo mohlo mať vplyvom hospodárskych a služobných aktivít vyšší sociálny status, ako ich súčasníci z čisto agrárnych sídlisk vo vidieckom prostredí (Hanuliak 1999).

V procese prvotných analýz reprezentantov vyčlenených kategórií pohrebiskových lokalít sa podľa očakávania potvrdilo, že frekvencia ich výskytu je rôzna, rovnako ako aj ich schopnosť poskytnúť potrebné množstvo informácií želateľnej kvality. Nižšiu početnosť i hodnotovú mieru poznatkov prinášajú spomedzi nich lokality s nižším počtom hrobov a ukazateľmi vzdialenými vo väčšej miere od bežných štandardov. Oveľa cennejšie zistenia priniesla séria druhostupňových analýz. Ich výsledky napr. pomohli osvetliť niektoré stránky vtedajších náboženských predstáv, vystihnúť podstatu i priebeh evolučnej premeny celého predkresťanského náboženského systému počas záverečného obdobia jeho existencie (Hanuliak 1993).

Vzhľadom na tematické zameranie tohto príspevku si však sústredenú pozornosť zaslužia najmä poznatky o spôsobe života a niektorých aktivitách príslušníkov vtedajšej populácie, vrátane náčrtu sociálnych vzťahov, doplnených niektorými údajmi demografického charakteru.

Za základný predpoklad, súčasne i prostriedok umožňujúci postrehnutie uvedených sfér, je potrebné označiť zásadu predstavujúcu súčasť predkresťanskej formy pohanského náboženstva. Jej špecifickosť spočíva v tom, že považuje posmrtný život za kontinuálne pokračovanie pozemského pri zachovaní pôvodnej fyzickej podstaty a príslušných spoločenských hodnôt. Jediná rozdielnosť spočíva v tom, že záhrobný život prebieha v inom prostredí, ktoré je od pozemského oddelené smrťou jedinca. V záujme naplnenia vnútorného obsahu tejto zásady boli pozostalí nútení vykonávať tradičné pohrebné obrady. Ich podstatná časť bola zacielená na zabezpečenie bezproblémového prechodu zomrelého do záhrobia a vystrojenie jedinca potrebnými materiálnymi prostriedkami. Išlo najmä o tie predmety materiálnej kultúry, ktoré mali mŕtvemu slúžiť, súčasne i prezentovať jeho sociálny status a úctu, ktorá mu bola preukazovaná v žijúcej komunite.

S takto komplexne vyjadreným, ideálnym spôsobom zachyteným obrazom sa však v archeologickom pramennom materiáli nestretávame. Jeho reálna podoba je nepomerne fragmentárnejšia. Nepriaznivým spôsobom ju ovplyvnila skutočnosť, že informácie o mnohých životných a spoločenských aktivitách neboli vôbec zakódované do pohrebného rítu. Dôvodom bola absencia potrebnej spojitosti týchto aktivít s vnútorným obsahom pohrebného rítu a ich nepodstatnosť pre ďalší osud zomrelého. Iným limitujúcim

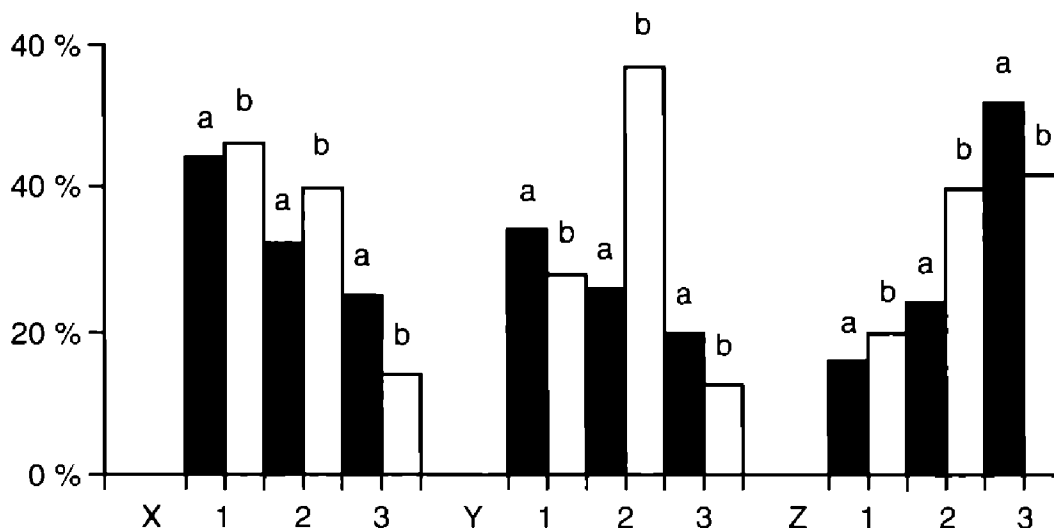
faktorom je skutočnosť, že v pohrebiskovom materiáli mohli byť v zreteľnejšej podobe zachytené iba informácie hmotnej povahy. Zo škály pohrebných zvykov ide najmä zložky spojené s ukladaním predmetov materiálnej kultúry do hrobov a vykonávaním činnosti dokladovanej zvyškami zhmotnenej povahy.

Aj po zohľadnení uvedených limitujúcich momentov zostáva naďalej v platnosti nemalá hodnotová prínosnosť schopností pohrebiskového materiálu poskytovať informácie z reálneho sveta žijúcej society. Širšiu akceptovateľnosť takto získaných poznatkov podporuje hĺbkovými analýzami potvrdená existencia reálnych faktorov. Ich podstata v presvedčivej miere vynikne pri sledovaní priamej formy spätosti výskytu predmetov pohrebného inventára so zomrelým. Konkrétnejším spôsobom môže byť tento vzťah reprezentovaný niektorým typom predmetu, ktorého frekvencia výskytu kulminuje práve u jedincov istého pohlavia a vekovej kategórie, u iných býva naproti tomu minimalizovaná. Zo série príkladov potvrdzujúcich jestvovanie reálnych momentov v pertraktovanej oblasti možno na ilustráciu uviesť výsledky získané analýzou predmetov dennej potreby a nástrojov. Pre vyčlenenú skupinu dlhých nožov (dĺžka nad 15 cm) má napr. rozhodujúci význam vysoká pravidelnosť ich ukladania do hrobov dospelých mužov, umiestňovanie do funkčných polôh z okolia panvy i pása, najhojnejší výskyt v úseku známom maximálnym výskytom militárií. Týmto spôsobom nadobúda na reálnosti predpoklad o tom, že exempláre dlhých nožov mohli na niektorých pohrebiskách nahrádzať zomrelým zbrane, ktorých ukladanie do hrobov bolo z pragmatických dôvodov limitované. Oveľa početnejšie boli v hrobách nachádzané stredne dlhé nože (dĺžka 10,1–15 cm). Bolo to nepochybne i preto, že ide o najvšestrannejšie využiteľné kusy pri väčšine každodenných úkonoch. Z tohto dôvodu boli aj najmasovejšie zhotovované.

Ďalší reálny moment vo výskyte nožov v hrobách predstavuje zistenie, že s výnimkou otáznej prítomnosti nožov v niektorých hrobách detí stredného veku sa zvyšné exempláre našli u jedincov, kde niet pochýb o ich každodennom pracovnom využívaní. Celkove však bývajú nože u dospelých žien zhruba o polovicu zriedkavejšie ako u dospelých mužov. Tento pomer sa v hrubých rysoch zachováva aj v rámci čiastkových chronologických úsekov. Odzrkadľuje sa tak zrejme reálna rozdielnosť škály činností vykonávaných jedincami rôzneho pohlavia a veku pomocou nožov. Akiste aj z tohto dôvodu boli k ženám prikladané vo vysokom počte takisto krátke exempláre, k mužom zasa vo zvýšenej miere stredne dlhé exempláre a takmer výlučne dlhé nože. Z pozorného sledovania častejšieho výskytu ľavostranných voči pravostranným polohám nožov zasa vyplynul predpoklad, že táto skutočnosť môže súvisieť s hojnejším nosením ostrých, zranenie spôsobujúcich predmetov na opačnej, väčšmi chránenej strane tela, akou bola strana aktívnejšieho pohybu.

Reálny moment v spôsobe vstrojovania zomrelých predstavuje úzka previazanosť predmetov s jedincami príslušného pohlavia a tej vekovej kategórie, u ktorých sa očakáva ich plnohodnotné využitie. Je preto celkom logické, že sú nože s ostatnými predmetmi dennej potreby, remeselníckymi a poľnohospodárskymi nástrojmi, toaletnými predmetmi takmer výlučne alebo vo výraznej prevahe nachádzané práve v hrobách dospelých mužov.

Ku komponentom s reálnym obsahom pri militáriách patrí ich sústredený výskyt u mužov mladého a stredného veku. U nich sa logicky očakáva aktívne využívanie zbraní v bojovej činnosti. Oporou tejto tézy sú polohy ich reprezentantov v hrobách, uložených do funkčných miest. Ide o tie polohy, ktoré sú blízke spôsobom ich použitia v boji, nosenia počas nebojovej činnosti, trvalejšieho používania v bežnom živote. Za ďalší reálny moment treba označiť narastanie skutočnej i prenesenej hodnoty militárií. Išlo o obdobie s pribúdajúcim množstvom bojových stretov, čím sa s určitosťou posilnili dôvody ústiace do vzniku stredovekého kultu zbraní a ozbrojenej sily (Ruttkey 1978, 45). Ďalšie pretrvávanie ukladania militárií k zomrelým do hrobov, spôsobujúce ich úbytok z kolekcie v boji využiteľných exemplárov, sa z pragmatického hľadiska muselo stať neprípust-

Obr. 1. Výskyt sledovaných ukazateľov. X – hroby s nadštandardným inventárom a elementami pohrebného ritu, Y – hroby s nadštandardnými elementami pohrebného ritu bez inventára, Z – jedinci s anomáliami v uložení tela (1 – horné pásmo, 2 – stredové pásmo, 3 – dolné pásmo hrobov, a – čakajovské pohrebisko, b – malokosihské pohrebisko).

né. V tejto etape sa militáriá z dovtedajšej pozície bežných súčastí pohrebného inventára materiálnej povahy začínajú meniť na predmet so zakomponovanou symbolikou sociálneho obsahu, ktorý túto danosť aj súčasne výstižne demonštruje.

V prípade šperkov nie je zasa prakvapujúca absolútna prevaha ich prítomnosti v hrobch jedincov ženského pohlavia. Nie je však jednoduché zdôvodniť príčiny sústredenejšieho výskytu šperkov u jedincov vo veku 16–40 rokov. Dosiaľ jediný názor dáva túto skutočnosť do súvisu so strojením symbolickej svadby nevydatým osobám, pri ktorej dostávajú do hrobov slávnostný odev s kompletnou kolekciovou šperkami (Fischer 1921, 296–300; Vignatiiová 1977–1978, 150–151). Zatiaľ čo v prípade dievčat možno túto interpretáciu prijať, u mladých žien je súvislosť sporná. V tejto kategórii veku totiž na mnohých pohrebiskách vrcholí úmrtnosť žien. Je tiež pochybné, že by v komunitách žilo také množstvo nevydatých žien, ako sú v archeologickom materiáli zastúpené hroby bohato vystrojené šperkami. Oveľa logickejšie vyznieva preto názor, že zaznamenaná skutočnosť bude zásadnejším spôsobom závislá od kulminujúcej dôležitosti týchto kategórií žien z pohľadu pracovných povinností a reprodukčných schopností.

V hrobch jedincov z ďalších vekových kategórií mladších detí a starších žien a mužov bývajú tiež nachádzané niektoré typy šperkov. Pri pozornejšom sledovaní však neunikne, že ide v prevahe o tie exempláre, ktoré boli v komunite najrozšírenejšie. Značný počet z týchto predmetov bol jednak poškodený, v iných prípadoch zasa sotva funkčne využiteľný pre neprímeranú veľkosť. Podľa umiestnenia neboli tieto exempláre zrejme prikladané k zomrelým, ale skôr z rituálnych či emotívnych dôvodov vhadzované k telu alebo do zasypania hrovej jamy.

Nemálo momentov reálneho obsahu sa preukázalo aj pri predmetoch kultového charakteru. V prípade keramických nádob sú napr. najpočetnejšie stredne vysoké tvary (výška 10,1–15 cm). Tie bývajú z dôvodov všestrannejšieho využitia aj najčastejšie doložené v sídliskovom prostredí. Z hrobov detí zasa v prevahe pochádzajú ich nízke tvary (výška do 10 cm), určené na menšie dávky potravy. Z tohto dôvodu sú v hrobch dospelých mužov iba sporadicky zastúpené. Vysoké tvary (výška nad 15,1 cm) prednostne využívané na varenie sú najpočetnejšie v hrobch dospelých žien vykonávajúcich v domácnostiach takmer výlučne túto činnosť. Nízky počet mincí v hrobch detí vystihuje ich postavenie v rodine i vzťah k spoločnému či osobnému majetku (Slivka 1997). Reálny obsah má takisto zistenie sústredenejšieho výskytu podstatnej časti predmetov kultového charakteru v hrobch dospelých žien, zriedkavejšieho u dospelých mužov a detí, najmä z mužskej časti populácie. Výnimku predstavujú vedierka, prílohy mäsitej potravy a zlomky železných predmetov početnejšie v hrobch dospelých mužov (Hanuliak 1997).

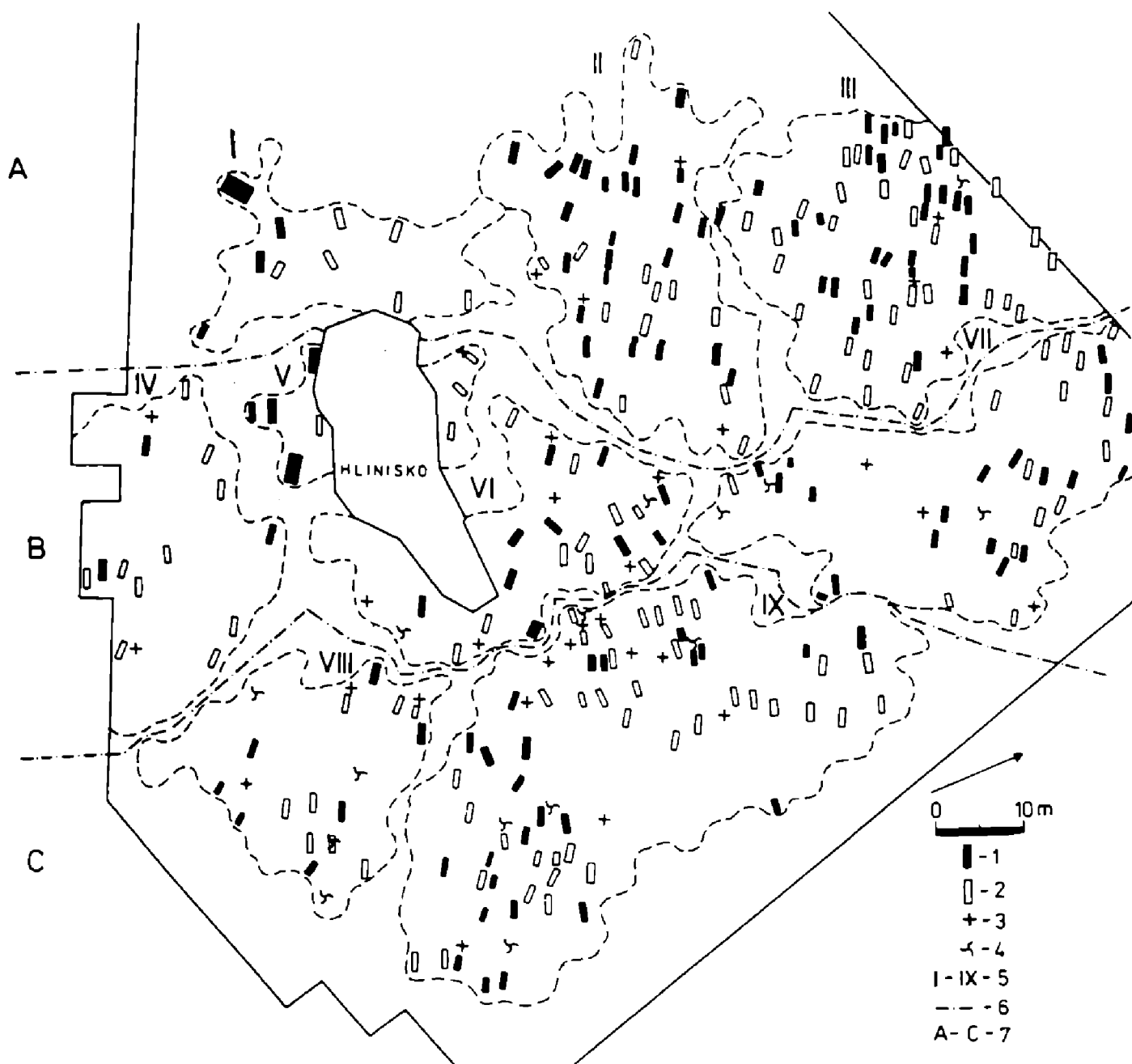
Predostrená analýza reálnych faktorov preukázaných pri vystrojovaní hrobov zomrelých nie je samoúčelná. Na základe takto spracovaných poznatkov je napr. možné získať východiská k objasneniu istého výseku spoločenských vzťahov. Do nepočetnej série riešiteľných tém by bolo možné zaradiť aj dlhodobu pertraktovaný problém vykreslenia sociálnej stratifikácie jedincov v komunite. Materiály na jej dotvorenie, v podobe rôznorodého vystrojovania zomrelých pohrebným inventárom a ukazateľov prestížneho postavenia, sú vo všeobecnosti kriticky prijímané. Je to tak i preto, že sa od archeologického pramenného materiálu očakávajú neprimerane presné a verifikovateľné odpovede popri zdôrazňovaní značného skreslenia reálneho obrazu rituálnymi faktormi (Steuer 1979, 599; 1982, 81–82, 87; Sasse 1982, 310–311).

Po prehodnotení spomenutých momentov v pohrebiskovom materiáli z 9.–12. stor. z územia dnešného Slovenska sa ukázalo, že uvedená problematika je v princípe riešiteľná. Za východiskový prameň k špecifikácii majetkového postavenia jedincov treba považovať kolekciu nálezov z kategórie „inventára mŕtveho“. Tieto exempláre boli používané resp. nosené počas života takým spôsobom, že sa stali trvalou súčasťou jedinca, úpravy jeho zovňajška a odevu. Funkčné uloženie predmetov pri zomrelom potvrdzuje, že pochádzajú z jeho osobného vlastníctva. Ide najmä o rôzne typy šperkov, súčastí odevu, militáriá, výnimočne aj mince. Ich skutočnú hodnotu pomáha nepriamym spôsobom priblížiť viacero momentov. V prípade šperkov ide najčastejšie o hodnotu použitého kovu, náročnosť aplikovaných výrobných a výzdobných techník, početnosť exemplárov v kolekcii, estetickú pôsobivosť, vzdialenosť miesta výroby predmetu od spotrebiteľského prostredia. Uvedené exempláre však bývajú v prevahe zastúpené u jedincov ženského pohlavia. Pre mužských jedincov je smerodajná prítomnosť militárií, doplnená o často spolu nachádzané exempláre ako britvy, kosáky, vedierka, prílohy mäsitej potravy.

Princípy vystrojovania zomrelých sú podľa zachytených indícií dotvorené na podklade vnútorných spoločenských a rodinných vzťahov. Spomedzi nich sme schopní v konkrétnejšej podobe poukázať na rozdielne postavenie jednotlivých členov rodiny rôzneho pohlavia a veku. Určujúcim momentom bol akiste podiel ich účasti pri zabezpečovaní najzákladnejších potrieb kolektívu najmä v pracovnej a reprodukčnej oblasti. Podľa tohto kľúča sa zrejme každoročne rozdeľoval aj nadprodukt hospodárskej činnosti získaný kolektívnou prácou komunity žijúcej v príslušnom sídliskovom celku (Bednárík 1939, 74–75; Filová 1975, 969; Horváthová 1975, 990; Encyklopédia ľudovej kultúry 1995/2, 54–56).

Ďalšiu sériu pomocných indikátorov využiteľných pri špecifikácii majetkového postavenia jedincov reprezentujú ukazatele považované za doklady prestížneho postavenia zomrelých (Hanuliak 1990, 175–176). Do ich kolekcie patria nadštandardné hodnoty hĺbok a kubatúr hrobových jám spolu s ich vnútornými úpravami a spôsobmi uloženia tiel zomrelých. Vzhľadom na to, že vyššie spomenuté predmety z inventára mŕtveho predstavujú ťažko vyčísľiteľný diel z jeho osobného vlastníctva, nie je správne považovať ich hodnotu za rozhodujúci a exaktný ukazateľ úrovne majetkového postavenia jedincov. Oveľa prijateľnejšie sa javí jeho zaradenie k relatívnym a orientačne využiteľným indikátorom.

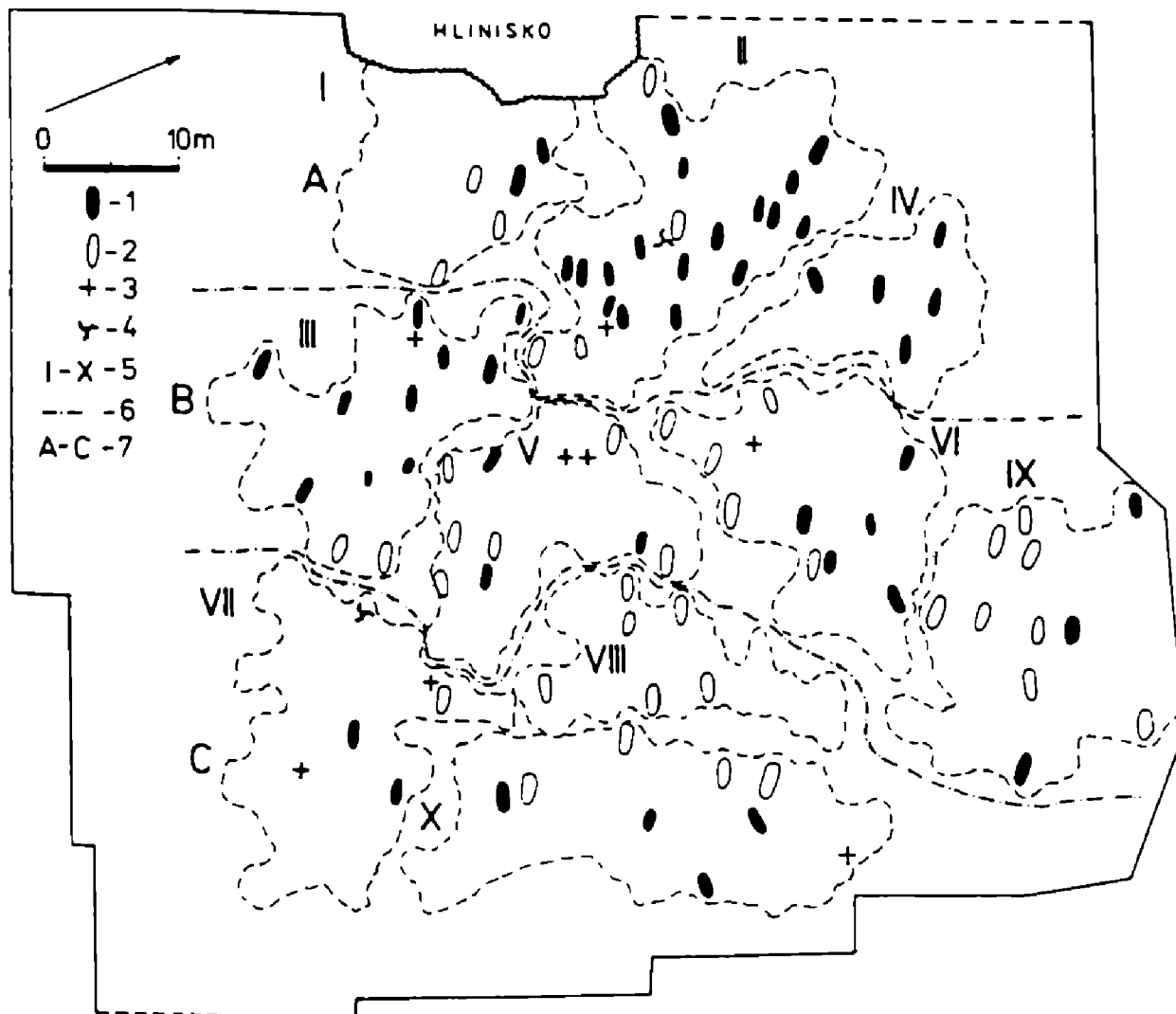
Podľa predvedeného princípu môžu byť hroby na každom pohrebisku rozdelené do kategórie nadpriemerne (14–18 %), priemerne (37–49 %) a podpriemerne vystrojených (44–52 %). Potvrdenie správnosti hodnôt získaných výsledkov, ako i metodického postupu riešenia, možno nájsť na rozsiahlych, kompletne preskúmaných pohrebiskách umiestnených vo svahovitom teréne. Najpresvedčivejšie informácie danej kategórie z ich kolekcie poskytuje čakajovské pohrebisko s 805 preskúmanými kostrovými hrobmi. V jeho hornom pásme sa vyskytol najvyšší počet hrobov s nadštandardným inventárom i elementami pohrebného rítu. V stredovom pásme bola ich prítomnosť zriedkavejšia a najnižšia v dolnom pásme. A naopak. Najvyšší počet jedincov s výraznými a miernymi anomáliami v uložení tiel zomrelých bol doložený v dolnom, zriedkavejšie v stredovom a výnimočne v hornom pásme pohrebísk (obr. 1, 2; Hanuliak–Rejholcová 1999). Na po-

Obr. 2. Čakajovce. Plán pohrebiska s ukazateľmi hodnôt rozdielnej kvality. 1 – inventár a elementy pohrebného rítu nadštandardnej hodnoty, 2 – elementy pohrebného rítu nadštandardnej hodnoty, 3 – mierne odchýlky v uložení tela, 4 – výrazné odchýlky v uložení tela, 5 – skupiny hrobov, 6 – línie pohrebiskových pásiem, 7 – označenie pohrebiskových pásiem.

hrebisku z Malých Kosíh so 434 preskúmanými hrobmi boli zaznamenané analogické fenomény. Ich hodnoty však nie sú natoľko jednoznačné a hierarchicky usporiadané ako na predchádzajúcej nekropole (obr. 1, 3; Hanuliak 1994, 72–76).

Hľadanie dôvodov, ktoré mohli ovplyvniť vznik zaznamenaného javu nie je ľahké. Obe nekropoly boli však umiestnené vo svahovitom teréne. Horné pásmo hrobov sa nachádzalo súčasne na najvyššie položenom mieste. Na čakajovskom pohrebisku tento areál priliehal k okraju staršieho žiarového pohrebiska a má najvyšší počet hrobov z najstaršieho úseku kostrového pochovávaní na lokalite. V hornom pásme pohrebiska boli s veľkou pravdepodobnosťou umiestnené hroby členov prvotnej patronymickej rodiny, ktorí začali na lokalite pochovávať nespálené telá mŕtvych. Na tento účel si zvolili najvyššie umiestnenú, významom súčasne najprestížnejšiu časť terénu. Podľa trvalého spôsobu nadštandardného vystrojovania hrobov by sa dalo očakávať, že rovnakým spôso-

Obr. 3. Malé Kosihy. Plán pohrebiska s ukazateľmi hodnôt rozdielnej kvality. 1 – inventár a elementy pohrebného ritu nadštandardnej hodnoty, 2 – elementy pohrebného ritu nadštandardnej hodnoty, 3 – mierne odchýlky v uložení tela, 4 – výrazné odchýlky v uložení tela, 5 – skupiny hrobov, 6 – línie pohrebiskových pásiem, 7 – označenie pohrebiskových pásiem.

bom pristúpili aj k výberu pozemkov s najkvalitnejšou pôdou. Zásada prvovýberu polností mohla byť trvalejšie zakotvená vo vtedajšom zvykovom práve a uplatňovaná trvalejšie aj v prípade meniacich sa polôh pozemkov v okolí dedinského sídliska. Ďalšie rodinné zväzky, ktoré so zakladajúcou rodinou vytvorili patronymické spoločenstvo sa museli zrejme uspokojiť s menej prijateľnými možnosťami v hospodárskej činnosti.

Zaznamenané špecifikum vo vertikálnom usporiadaní horizontálnych pásiem hrobov čiastočne a z iného zorného uhla osvetľujú aj výsledky demografickej analýzy oboch pohrebísk. V tomto smere má svoj význam rozdielna dynamika zmien v demografickej skladbe jedincov zo súčasne žijúcej populácie. Ich intenzita mala v každom z pásiem iné hodnoty i smerovanie. Zatiaľ čo v hornom pásme mal prírastok počas celého úseku pochovávaní vcelku vyrovnané hodnoty, v stredovom a najmä dolnom pásme bol iný stav. Výrazný nárast početnosti jedincov pochovávajúcej komunity nemohol byť zabezpečený prirodzenými reprodukčnými možnosťami tohto kolektívu. Je veľmi pravdepodobné, že tu počas prvej polovice 10. stor. začali pochovávať aj iní, príbuzensky predtým neintegrovani jedinci a rodinné zväzky, ktoré sa pričlenili k pôvodným skupinám aj v rámci patronymického sídliskového celku.

Na čakajovskom pohrebisku išlo o minoritnú zložku príslušníkov maďarského etnika prijatú autochtónnou slovanskou populáciou. Na malokosihskom pohrebisku boli zasa je-

dinci (v prevahe ženského pohlavia) zo slovanskej populácie integrovaní do predtým čisto maďarskej society.

Následkom tohto spôsobu demografického nárastu počas druhej polovice 10. stor. dosiahli obe komunity vrcholovú početnosť. Pritom sa mohol prekročiť medzník optimálnej veľkosti populácie limitovaný rozsahom obrábaných pozemkov. Následné prejavy regresného trendu vývoja sú zrejme reakciou na daný stav. V priebehu 11. stor. sa v dolnom pásme čakajovského pohrebiska už vôbec nepochovávalo, v stredovom bola táto činnosť výrazne zredukovaná. Na malokosijskom pohrebisku malo pochovávanie v oboch pásmach, v porovnaní so situáciou v hornom, výrazne zredukovanú intenzitu.

V predchádzajúcich častiach príspevku boli predstavené výsledky analýz pohrebiskového materiálu z 9.–12. stor., zameraných na vykreslenie predstáv sprítomňujúcich život vidieckeho obyvateľstva. Nemožno pritom poprieť, že výsledný obraz nie je v potrebnej miere ucelený. Príčiny sú známe a podiel ich účasti bol zdôvodnený. V každom prípade ide o sumár reprezentujúci naše súčasné možnosti v tomto smere i schopnosti tradičných analytických metód. Spomedzi kolekcie prezentovaných výsledkov si zvýšenú pozornosť zasluhuje objavený a z viacerých hľadísk potvrdený vzťah medzi sociálnym statusom jedincov a umiestnením ich hrobu v rámci areálov veľkoplošných pohrebísk. V záujme ďalšieho rozpracovania zistených faktov by bolo žiadúce sledovať tento fenomén v širšom stredo európskom priestore.

LITERATÚRA

- BEDNÁRIK, R. 1939: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. In: *Národopis. Sbor.*, 1. Turčiansky Svätý Martin, 54–94.
- ENCYKLOPÉDIA ĽUDOVEJ KULTÚRY, 1995: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. Bratislava.
- FILOVÁ, B. 1975: Spoločenský a rodinný život. In: *Slovensko. Ľud 3/II*. Bratislava, 947–983.
- FISCHER, A. 1921: *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*. Lwow.
- HANULIAK, M. 1990: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.–12. Jahrhunderts. *Slov. Archeol.*, 38, s. 147–191.
- HANULIAK, M. 1993: Ku vzťahu pohanstva a kresťanstva na podklade archeologických prameňov. In: *Slavia Slovaca* 28. Bratislava, s. 15–20.
- HANULIAK, M. 1994: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Nitra.
- HANULIAK, M. 1996: Gräberfelder aus dem 9.–12. Jh in der Slowakei aus der Sicht geographischer Anzeiger. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau von 6. bis zum 11. Jh*. Nitra, 333–352.
- HANULIAK, M. 1997: Zur Widerspiegelung realer und rituellen Faktoren in der Gräberaustattung des 9.–12. Jh. *Ethnographisch–Archäol. Zeitschrift* 38, 469–484.
- HANULIAK, M. 1999: Hroby a ich svedectvo k dejinám Nitry v 9.–12. storočí. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Bratislava, v tlači.
- HANULIAK, M.–REJHOLCOVÁ, M. 1999: Pohrebisko z 9.–12. storočia v Čakajovciach. *Vyhodotenie*. Nitra (v tlači).
- HORVÁTHOVÁ, E. 1975: Zvykoslovie a poverby. In: *Slovensko. Ľud 3/II*. Bratislava, 985–1030.
- RUTTKAY, A. 1978: *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava.
- SASSE, B. 1982: *Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit*. Berlin.
- SLIVKA, M. 1997: Diet'a na prvej a poslednej ceste. *Hieron* 2, 71–85.
- STEUER, H. 1979: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen im Mitteleuropa. In: *Geschichtswissenschaft und Archäologie*. Sigmaringen, s. 595–633.
- STEUER, H. 1982: *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen im Mitteleuropa*. Göttingen.
- VIGNATIOVÁ, J. 1977–1978: Břeclav-Pohansko. Jihozápadní předhradí (výskum 1960–1962). *Kostrové hroby*. In: *Sbor. prací Fil. Fak. BU, E-22–23*. Brno, 135–152.

Zusammenfassung

Das Leben der ländlichen Bevölkerung im 9.–12. Jh. anhand der Aussagetätigkeiten des Gräberfeldmaterials

Im Beitrag analysiert der Autor die Quellen, die aus mehr als 250 Begräbnislokalitäten in der Slowakei aus dem 9.–12. Jh. stammen. Fast alle von den sieben gewählten Kategorien sind für die ländliche Umgebung typisch. Eine einzige Ausnahme stellen die Kirchenfriedhöfe aus den Burgwallarealen der großmährischen Zeit

dar. Von den Ergebnissen dieser Analyse haben den größten Wert die Informationen und demographischen Angaben über die Lebensweise der damaligen Leute, über einige ihre Tätigkeiten und Sozialbeziehungen. Es ist überraschend, aber nicht unmöglich, diese Forschungsgebiete auf Grund der Begräbnisfunde zu untersuchen. Solche Forschung ermöglichen die heidnischen religiösen Prinzipien, die das Fortleben nach dem Tode für eine kontinuierliche Fortsetzung des irdischen Daseins des Menschen einschl. seiner ursprünglichen körperlichen Substanz und gesellschaftlichen Stellung hält. Der Tod des Menschen trennt die beiden qualitativ unterschiedlichen Welten ab. Manche Faktoren beschränken jedoch selbstverständlich die Fähigkeit dieser Quellen, über das irdische Leben zu unterrichten. Das Ergebnis solcher Analyse hat gewöhnlich einen bruchartigen Charakter. Sie registriert nur einige von den Menschenaktivitäten, vor allem die, die für seine weitere Existenz nach dem Tode wichtig waren. Die Richtigkeit der Auskünfte von der irdischen Welt und Lebensweise der Leute, die aus dem Begräbnismaterial gewonnen wurden, bestätigen auch die wichtigen mitwirkenden Umstände. Der Grund dieser Auskünfte tritt deutlich hervor, wenn ein Zusammenhang der Menschen von einem bestimmten Geschlecht und Alter mit dem Vorkommen einiger Gegenstände in ihrer Begräbnisausstattung erwiesen ist. Als Illustration kann man viele konkrete Beispiele von bekannten Gegenstandsgruppen anführen. Die sachlichen Faktoren im Begräbnisritus bieten auch Ausgangspunkte beim Erklären der gesellschaftlichen Beziehungen. Zum Beispiel kann man auf diese Weise die soziale Stratifikation der einzelnen Funde in der untersuchten Begräbnislokalität präzisieren helfen.

Auch trotz den bekannten Zweifeln ist die angeführte Problematik lösbar. Für den Erfolg ist es notwendig die Belege zu isolieren, die über Eigentumsverhältnisse des Menschen und über seine Prestigestellung in der Kommunität Auskunft geben. Wenn auch die so gewonnenen Ergebnisse nur eine grobe Klassifizierung der Leute in einzelne Gruppen (mittelmäßige und unter oder über dem Durchschnitt stehende Leute) erlauben, sind diese Werte real und entsprechen in ihrem Niveau der Aussagefähigkeit der archäologischen Quellen.

In die drei angeführten Gruppen kann man in jeder untersuchten Begräbnisstätte alle Begrabenen einreihen. In den großen und komplett erforschten Nekropolen wurde wiederholt nachgewiesen, daß man die Fläche mit den Gräbern in drei vertikal aneinander geordnete Zonen einteilen kann. In der oberen Zone wurden die meisten Gräber mit dem überdurchschnittlichen Begräbnisinventar und außergewöhnlichen Elementen des Beerdigungsritus festgestellt. In der mittleren Zone befanden sich die Gräber von diesem Standard weniger und in der unteren Zone waren sie noch weniger vertreten. Die Gräber, die davon zeugten, daß die hier begrabenen Leute in schlimmeren Lebensverhältnissen lebten, befanden sich am meisten in der unteren Zone, in der oberen nur ausnahmsweise.

Diese Anordnung können wir nicht erklären. Man kann nur vorausnehmen, da die älteste Gründerfamilie der dörflichen Kommunität die Möglichkeit hatte, als erste ihren Boden zu wählen. Die Angehörigen der weiteren Familienabzweigungen mußten höchstwahrscheinlich die weniger günstigen Bedingungen für ihre wirtschaftliche Tätigkeit akzeptieren.

Abbildungen:

1. Das Vorkommen der gefolgten Merkmale. X – Gräber mit einem überstandardisierten Inventar und Elementen des Begräbnisritus, Y – Gräber mit überstandardisierten Elementen des Begräbnisritus ohne Inventar, Z – Individuen mit einer Anomalienlage des Körpers (1 – obere Zone, 2 – mittlere Zone, 3 – untere Zone, a – Gräberfeld von Čakajovce, b – Gräberfeld von Malé Kosihy).
2. Čakajovce. Plan des Gräberfeldes. 1 – Inventar und Elemente des Begräbnisritus des überstandardisierten Wertes, 2 – Elemente des Begräbnisritus des überstandardisierten Wertes, 3 – kleinere Abweichung des Körpers, 4 – starke Abweichung des Körpers, 5 – Gruppe der Gräber, 6 – Linie der Begräbniszonen, 7 – Bezeichnung der Begräbniszonen.
3. Malé Kosihy. Plan des Gräberfeldes. 1 – Inventar und Elemente des Begräbnisritus mit den überstandardisierten Merkmalen, 2 – Elemente des Begräbnisritus des überstandardisierten Wertes, 3 – kleine Abweichungen in der Körperlage, 4 – größere Abweichungen in der Körperlage, 5 – Gruppe der Gräber, 6 – Linie der Begräbniszonen, 7 – Bezeichnung der Begräbniszonen.

